

У газеті «Санкт-Петербургские ведомости» за 1860 р. у № 283 (30 дек.) надруковано статтю Миколи Костомарова «Объяснение» (з приводу зауваження М. Максимовича щодо неправильного написання прізвищ в творі про Богдана Хмельницького). У ній відомий історик посилається на статтю Миколи Максимовича, раніше опубліковану цією газетою. Вона містила зауваження до праці М. Костомарова «Малороссийский гетман Богдан-Зиновий Хмельницкий» щодо написання прізвищ козацької старшини. М. Костомаров вказує, що скористався для нового видання цієї книги справами московського архіву іноземних справ, де побачив справедливість деяких зауважень і за це дякує М. Максимовичу. Наводить також приклади неправильного написання прізвищ у ранніх виданнях своєї книги.

Ця ж газета у № 168 (1 серп.) за 1861 р. публікує статтю М. Костомарова «Несколько слов по случаю ответа г. Костомарову по поводу его мнения о положении южно-русских крестьян в XVI веке», написанного г. Мордовцевым». У цій праці вчений посилається на статтю Мордовцева у липневому номері журналу «Русское слово». Також звертає увагу, що Мордовцев стверджує про те, чого насправді не було: «Будто я утверждалъ, что крестьянамъ под управлением пановъ ... было хорошо, тогда как я положительно говорилъ... что ихъ состояние было для нихъ нестерпимо тяжело». Але це вже давно усім відомий факт. Від твору Мордовцева очікувалося щось нове, якісь нові факти, але цього тут немає. А це замінюється «возбуждениемъ въ читателе чувства сострадания к угнетенному классу и негодования к угнетателямъ». Автор не став захищати свою статтю, а перейшов на особистості. Звинуватив Костомарова у відході від минулого, страху перед польською критикою і недоброчливості до знедолених. Микола Костомаров не виправдовувався, бо кожен міг прочитати і його статтю в числі 4 того ж журналу. А суперечку вважав недоцільною після слів Мордовцева «Нам все равно, от чего бы не происходило бедствие страны, только оно происходило». Але ж в історії, на думку Костомарова, власне і важливо, чому відбувалися певні

події. «Сущность исторического знания в том и состоит, чтобы показать причины и взаимную связь событий: тогда уяснится и характер последних».

У тому ж році в № 261 (24 листоп.) тієї ж газети опубліковано статтю М. Костомарова «*Еще об университетах (Проект открытых университетов)*». Ще у 1861 р. видатний вчений виступив за те, щоб університети були відкриті для всіх бажаючих. Щоб слухати лекції міг кожен, а читати лише той, хто відповідно підготований. Професор мав би отримувати кафедру за певних умов, які дозволили б оцінити його знання та компетентність. Вище начальство не може призначати професорів, бо саме часто не володіє необхідними знаннями. Слід надати професорам свободу і у виборі предмета-

і способів викладання. Але їх мав би контролювати факультет. Постійні слухачі вносили б помірну плату за навчання, яка йшла б на потреби професора. Пропонував також об'єднати Санкт-Петербурзький університет та Академію наук.

У газеті «*День*» за 1863 р. (№ 27) було надруковано статтю М. Костомарова «*Ответ Московским ведомостям*». Вчений посилається на № 136 зазначеної газети, де вказувалося нібито збір грошей на видання наукових книг «на малорусском языке» є таємною польською інтригою, а визначний історик є знаряддям у руках ворога. Відомий історик вказує, що вперше думка про видання таких книг прозвучала в «Основі». Він наводить такі аргументи:

- Народу незрозуміла книжкова мова, бо в нього своя система понять і навіть окремі особливі слова та мовні звороти;
- Факт, що з'явилися твори народною живою мовою, але це лише здебільшого література не завжди високої якості, а науково-популярних книг – дуже мало.

Найменше грошей на ці потреби було надіслано з Київської та Подільської губерній, а з Волинської – не отримано зовсім нічого.

Вчений пояснює це сильним впливом польського елемента на цих землях. І стверджує, що сам він ніколи не вів розмов про це з поляками.

Та ж газета у 1864 р. (№ 6) надрукувала статтю Миколи Костомарова «*Ответ г. Малороссу-Волынцу*». У № 13 «Московских ведомостей» зазначений автор виступав проти перекладу Євангелія на «малороссийское наречие». Він вказував на газету «Мета», що видавалася у Львові, і стверджував, що насправді метою її авторів є не видання газети народною мовою, а незалежна держава. М. Костомаров зауважив, що саму газету при цьому ніхто не бачив, а всі знають про неї лише з публікації «Московских ведомостей». Цікаво, що відомий історик звинуватив саму цю газету у появі подібних тенденцій. Бо якби не їх публікація, то ніхто б про це не знав, а після їх звинувачувальних публікацій не дивно буде, якщо з'являться скоро ще дві-три подібні газети. Просто як відповідь на безпідставні (поки що) звинувачення. Щодо можливості видання книг українською мовою (не важливо вважати її окремою мовою чи діалектом російської), підкреслює Костомаров, він відгукувався не раз і наводив свої аргументи. Тому закликає позбавити його ім'я від безпідставних звинувачень.

Газета «*Заря*» 9 квітня 1885 р. вийшла з теплим відгуком та жалем щодо смерті Миколи Костомарова, висловленими на першій сторінці у редакційній статті «*Киев, 8 апреля*». Газета також висловлювала жаль щодо смерті останнім часом багатьох відомих письменників, вчених, діячів культури. Вказувалося, що відомий історик працював не лише для спеціалістів, але для всіх. На стор. 2 тієї ж газети вміщено некролог. У ньому коротко описується життєвий шлях вченого. Відзначається, що 1836 р. Костомаров поступив на службу в кінгбурзький драгунський полк. Але так захопився розбором давніх актів у архіві повітового суду в м. Острогжськ, де квартирував полк, що за місяць був визнаний непридатним до військової служби.

У 1838 р. почав писати літературні твори українською мовою – «Українські балади», «Сава Чалий» під псевдонімом Ієремія Галка.

Львівська газета «Діло» 11 квітня того ж року також вмістила некролог «Микола Костомаров, славний історик Руси-України, друг та сподвижник Шевченка». Тут вказується, ніби його рід походить з Росії, але один з його предків утік у часи царювання Івана Грозного на Волинь до князя Андрія Курбського. Також відзначається, що наприкінці життя Костомаров через інтенсивну працю майже не бачив і писав твори вже не власноруч.

Газета «Зоря» (Львів) у 1887–1888 рр. друкувала твір Омеляна Огоновського «Історія літератури руской». Розповідь про Миколу Костомарова зайняла у цій праці дуже важливе місце, друкувалася з продовженням у трьох номерах видання. Тут, звичайно, більше уваги звернуто на М. Костомарова як письменника. Наводиться такий факт: у 1838 р. М. Костомаров зрозумів, що історія без етнографії є мертвою, й почав у навколишніх селах біля Харкова збирати народні пісні та інші етнографічні матеріали. У Києві 1846 р. познайомився з Тарасом Шевченком, Пантелеймоном Кулішем і заснував Кирило-Мефодіївське товариство. О. Огоновський наводить його основні пункти програми й 11 «головних правил». Автор статті стверджує, що коли Костомарова заарештували, то шеф жандармів Орлов потиснув йому руку і сказав: «Очень рад познакомиться с вами, господин профессор!»

Похорон Костомарова відбувався дуже велично, промовляли українською мовою проф. Цветковський, ветеран-патріот Данило Мордовець. Він сказав: Над твоєю труною вся Україна сумує... І не вмер ти – твоя слава не вмере, не поляже!».

Газета «Батьковщина» (Львів, 1890, ч. 2 (5(17 січ.)) опублікувала статтю про Миколу Костомарова. Тут стверджується, що предки визначного історика походили з козацької старшини. Село Юрасовка тодішньої Воронезької губернії Острогозького повіту називається селом

на Слобідській Україні й «пограниччям народности руской и російской». Мати його була з простого роду і він вважав себе не панського роду, хоч і виховували його «по-панськи». У останні роки життя мав «скромну хату, більше схожу на бібліотеку». Вона «стала улюбленим літературно-ученим салоном». У статті є також цікава інформація про похорон Костомарова. Лише вінки перед домовиною розтягнулися на 500 метрів, а найперший з них – терновий – від українців. Домовину несли учні й шанувальники видатного українського історика 11 кілометрів на руках.

«Галичанин» у ч. 10–16 за 1904 р. наводить інформацію про Переяславську Раду з твору Миколи Костомарова «Малороссийский гетман Зиновий-Богдан Хмельницкий».

«Громадська думка» у числі від 23 лютого 1906 р. подає зміст лекції О. С. Грушевського «Пам'яті українського історика Миколи Костомарова». Вона була прочитана у Київському університеті 19 лютого того ж року. Вчений вказує, що Костомаров перший звернув увагу на життя простого народу. А 1838 р. пішов збирати етнографічні матеріали по близьких до Харкова селах. Вчений вказує: «Костомарова докоряли за поверховні, не серйозні погляди, але, згадавши велику силу зробленої ним роботи, не дивно, що де-не-де в його траплялися помилки».

Михайло Грушевський у № 16 від 15 квітня 1910 р. газети «Село» опублікував статтю *«Микола Костомаров»* до 25-річчя з дня смерті вченого. Видатний український історик називає Костомарова «чоловіком дуже заслуженим для українства». Походить він з російського роду. «Але сей «иноплеменик», прилігши всією душою до українського народу... зістався вічним докором таки всяким»

землячкам нашим, що тільки хліб український їдять, та перед світом брешуть, що нема ані мови, ані народу українського».